



TİASAD

Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of Turk & Islam World Social Studies

Yıl: 3, Sayı: 6, Mart 2016, s. 11-22

Şureddin MEMMEDLİ¹

11.-14. YÜZYILLARIN TİFLİSİ NİSPELİ EDİPLERİ

Özet

Gürcistan'ın başkenti Tiflis, zaman zaman Türk-İslam medeniyetinin de önemli ocaklarından olmuştur. 11.-14. yüzyıllarda yaşamış ve faaliyet göstermiş, et-Tiflisî (Tiflisli) nispesi (isim zinciri) taşımış şahsiyetler, ayrıca edipler, şairler de bellidir. Bu şahsiyetlerin çoğu Seşçuklular sarayına yakın olmuşlar. Makalede Tiflis'te yaşamış Hubeyş Şerefeddin Tiflisî, Sabit Necmeddin Tiflisî, Ömer Şemseddin Tiflisî hakkında, daha çok da onların edebi faaliyetleri hususunda Azerbaycan ve Gürcistan kaynakları doğrultusunda bilgiler sunulmaktadır.

Anahtar kelimeler: Tiflis, edip, şair, şiir

THE 11.-14. CENTURIES WHETHER THE TBILISI

Abstract

Georgia's capital, Tbilisi has always been of the most important quarries time of the Turkish-Islamic civilization. 11.-14. Century lived and been active in the “et-Tiflisi” relative (name chain) has acted personalities, as well as whether, poets are clear. Most of them have been close to Seljuk palace. Articles in life has been connected to “Tiflisi” Hubeysh Sherefeddin Tiflisi, Sabit Nejmeddin Tiflisi, Omer Shemseddin Tiflisi, mostly in Azerbaijan and Georgian about their literary activities, important information in accordance with the sources is presented.

Keywords: Tbilisi, whether, poet, poetry

¹ Prof.Dr., Ardahan Üniversitesi, Kafkas Dilleri ve Edebiyatları Bölümü., shureddin@gmail.com

Ön Söz

Rus Doğu bilimci Boris Dorn: “9.–12. yüzyıllarda Gence ve Berde'nin yanı sıra Tiflis de Arran'ın mühim ilim ve kültür merkezlerinden olmuştur” (Sarvan 1998: 10).

9.–14. yüzyıllarda Gürcistan'da İslam-Türk kültürünün yüksek derecede gelişmiş olduğunu Gürcü bilim insanları da kanıtlarlar (Caparidze 1983).

İslam'ın ilk asrında – miladın 7. yüzyılının ortalarından Tiflis ve onun çevresi, şimdi Aşağı Kartlı arazisine uygun gelen yerler emirlik adıyla Müslüman halifeliliğinin tabiliğine geçmiş, buralarda Müslümanlar çoğalmışlardır. 8. yüzyılda bu semtlerde Hazar ordularının Araplarla savaştığı, Kıpçakların da Gürcülere katılıp Araplara karşın çıktıkları İslam ve Gürcü salnamelerinden belli olur (Memmedli 1996: 16–17). Belirli dönemlerde Dumanıs da İslam'ın kudretli ocaklarından birine dönüşmüştü.

Bu çağlar Gürcistan'ın doğusunda Türkler nüfusun çoğunluğunu teşkil ettiğine göre Gürcü yıllıklarında bu araziler büyük Türklük, Türkmenlik olarak bilinmişti (Memmedli 1996: 21). Oğuz-Selçuklar da Türk, İslam bayrağıyla bu bölgeye gelmişlerdi. 1064 (hicri 456) yılında Sultan Alp Arslan bu civarlardaki Lorı, Şemşölde kalelerini ele geçirmiş, Lorı yöneticisinin kızıyla evlenmişti ve akrabalık, ana dili birliği vesilesiyle bu sancakların sakinleri Sultan huzurunda İslam'ı benimsemişlerdi, burada mescitler dikilmişti. Alp Arslan Tiflis'te de zamanında Davut oğlu Süleyman'ın hazırlattığı sıcak kükürlü hamamlar yanında mescit yüceltmmişti. Gürcü salnamesine göre, Selçuk Türkleri yazların kendi hayvanlarını toparlayarak, Kür ve Yor ırmakları boylarına yayılmışlardı, birçok kaleler onların tabiliğinde imiş (Memmedli 1996: 18–19). Kümen-Kıpçaklar, daha çok da onların Burçol, Karapapak kavim-urukları 12. yüzyıldan Gürcülere destek amacıyla askeri güç olarak akınla Gürcistan'a gelmişlerdi.

Gürcistan coğrafyasında Türk soylarının kitleli şekilde meskûnlaşması burada İslam-Türk kültürünün de yayılmasına vesile olmuştu. Şunu bölgede yapılmış kazıların verileri, 10.–13. yüzyıllara ait Koçulu kalesinde aşikâr edilmiş, uzmanların (Manana Sinauridze, Ömer Koçulu, vb) İslam örnekleri hesap ettikleri hamamlar, saksı kaplar, süs eşyaları, özellikle de Arap harfleriyle Kuran ayeti yazılı kil kaplar (Sinauridze 1977: 44–45), söz konusu döneme ait Arıklı arkeolojik meskeninde Kıpçak tipli taş sanduka tabutlar, İmir'de cevahirlik, Kaçağan'da güney semtten kapısı olan türbe, Dumanıs Müslüman mezarlığından bulunmuş Arap harfleriyle kufi, sülüs ve nesih hatlarıyla yazılı epitafi abidesi, taştan yonma at heykelciği, Balıç'ta, Şülever'de minareli dört köşe türbelerde Kuran ayetleri yonulmuş taş sandukalar, yazılı kaynaklar sübutlar.

Bu civarlardaki Hunan, Kendman, Gak, Dumanıs, Şemşölde, Erkivan kasabaları mühim ticaret, kültür mıntıkları sayılmışlardı. Büyük İpek Yolu'nun Gence'den gelen iki kolu buradan geçmişti.

Koçulu (Çabala) kalesi yörelerini göz önünde bulundurarak, Gürcü bilimcisi Manana Sinauridze vurgulamıştır: “*Tıpkı bu vilayetlerde kültürel hayat güçlü olmuştur. Şehir mimarlığına ve hem de sakinlerin yaşayışına, maişetine o dönemde kendi zirvesine ulaşan Müslüman medeniyeti destek vermişti*” (Sinauridze 1977: 25).

Tiflis'teki Narın-Kale'de Şahtahtı istihkâmında Müslümanların rasathane işlettikleri, Tiflis'te, Hunan'da, Dumanıs'ta kervansaraylar, İslam sanatkârları, İslam hadimleri,

11.–14. Yüzyılların Tiflisî Nispeli Edipleri

tasavvufçular, şairler için hususi saraylar dikildiği, bu ziya ocaklarının, Tiflis Müslüman kütüphanesinin tüm Doğu'da meşhurlaştığı kaynaklardan (Caparidze 1983: 65–78) kanıtlanır. İslam maarifinin kudretli merkezlerine dönüşmüş olan Tiflis'te, Hunan'da, Dumanis'ta ve başka kasabalarda “Nizamiye” mektepleri açılmış, mescitler bünyesinde medreseler, mektepler teşkil edilmişti.

13. yüzyılda Mısır'daki Burcu (Burçlu) sülalesinin yazarı olmuş Mahyeddin Zahir, Gürcistan taraflarda halıcılığın geniş yayıldığını bildirmiştir (Memmedli 1996: 26). Bu olgu da dikkati çeker: Berlin müzesinde korunan, ejderhayla kartalın dövüşü tasvir olunmuş halının 1250'li yıllarda Kazah ile Loru arasında dokunduğu bildirilir ve bilginler böyle fikir ileri sürmüşler ki, halı Oğuz-Selçuk kültürüne aittir, ya da onun etkisiyle dokunmuştur (Seyidov 1983: 21).

8.–14. yüzyılların *et-Tiflisî* (Tiflisli), ayrıca *et-Dumanisî* (Dumanıslı), *et-Hunanî* (Hunanlı) nispetli fakihleri (İslam hadimleri), bilginleri, hekimleri, sanatçıları, münecimleri, ayrıca edipleri, şairleri bellidir. Onlardan kâmil hadisçi *Abdullah Tiflisî*, derin bilgili dilci âlim *Ebu Muhammed el-Hasan Tiflisî*, geniş zekâ sahibi, “İslam'ın en meşhur âlimlerinden biri” gibi kıymetlendirilmiş *Hubeyş Şerefeddin Tiflisî*, tasavvuf şiirinin ünlü temsilcisi *Ebülbeka Necmeddin Tiflisî*, Marağa rasathanesinin kurucularından, esas âlimlerinden olmuş hekim *Fahredden et-Hilatî Tiflisî*, Arran'da İlhanlılar sarayında âlimliğiyle seçilmiş, Tiflis'in kadısı tayin olunmuş *Alaeddin Tiflisî*, derin içerikli rubailer yazarı *Ömer Şemseddin Tiflisî*, filozof âlim *Mahmut Müeyyededdin Tiflisî*, Kuran'ın kâmil şerhçisi *Humait Sedreddin Dumanisî*, vd şöhretlidirler.

10. asrın ikinci yarısında, 11. asrın başlarında elli seneye yakın Tiflis medresesinde edebiyattan, Arap dilinden ders vermiş *Ebu Muhammed el-Hasan Bender oğlu Tiflisî*, şiirde methin ve eleştirinin kuramlarına dair kitap yazmıştı. Onun edebiyat hırsızlarını ifşa eden tefsiri, Arap şiirinin tahlili hakkında edebi risalesi, ayrıca imamlar hakkında geniş kasideleri de vardır.

Âlim, seyyah *Ebu Ahmet Hamit ibn Yusuf el-Hüseyn Tiflisî* hem de tasavvufî edip gibi tanınmış, sultan Melik Şah'ın veziri Tacelmülk'ün devamcısı olmuştu.

Azerbaycan mütefekkeri Seyyid Yahya Celaeddin Şirvanlı'nın tezkiyesinde şairler *Bedir Tiflisî*, *Seyfeddin Tiflisî*, *Kadı Tiflisî*, *Kemal Tiflisî*, *Latif Tiflisî* de hatırlanmışlar.

Zekâ sahibi, şeyh, âlim, münecim, tabip, lügatçi, mühendis, hem de dilci âlim, edip, edebiyat bilimcisi, şair olarak zengin bilimsel mirasa sahip olmuş *Hubeyş (Hüseyn) Tiflisî* hem de edebiyat bilimcisi, şair, nasir olarak ün kazanmıştı.

Hubeyş (Hüseyn) Şerefeddin Tiflisî

Kaynaklarda nispeti (isim zinciri) Ebü-l Fazl Bediüzzaman Kemalüddin Şerefeddin Hüseyn Hubeyş bin İbrahim bin Muhammed et-Tiflisî gibi geçen bu görkemli şahsiyet Anadolu Selçuklu dönemi ünlü şahsiyeti, “Kafkasya'dan Anadolu'ya gelip yerleşen ve Anadolu'da çok meşhur eserler veren değerli âlimlerden birisi” olarak tanıtılır (Ateş 1945: 97) (Mahfuz 1975: 392–406; Tiflisî 1976; Kahramanov 1979; Alaskerova 1988; Sadıkova 1992; Abdullaev 1991; İzgi 1998: 268; Bedirhan 2014: 195).

12. yüzyıl ile 13. yüzyılın ilk üçtesinde yaşamıştır. Kâtip Çelebi onun ölüm yılını h. 629 – m.

1232 gösterir (İzgi 1998: 268).

Gençlik yıllarını Tiflis'te geçirmiş, Anadolu Selçuklu sultanı II. Kılıç Arslan'ın (1113–1192) Aksaray'ı camiler, medreseler, zaviyeler ve çarşılarla donatıp buraya Gürcistan'dan, Azerbaycan'dan gaziler, âlimler ve tüccarlar getirttiği sırada Selçukluların başkenti Konya şehrine göçmüş, Selçuklu sarayında hizmette bulunmuştu. Sonra Sivas'a sultanın oğlu, Sivas valisi Kutbüddin Melikşah'ın hizmetinde bulunmuş, eserlerinden bazılarını, bu sıradan “Kifayetü-t Tıp” eserini ona sunmuştu (İzgi 1998: 269). Hubeş'in Sivas'ta Muhammed bin Ebu Bekir et-Tiflisî'nin, Hacı Cemaleddin bin Ebu Bekir bin el-Hac Ömer bin Hüseyin et-Tiflisî'nin dedesi olduğu ileri sürülmektedir (Ateş 1945: 97).

Not: Hubeş'in “Kamilü-t Tabir” risalesinde anılan, rüya yorumuna ait risalesi olduğu bildirilen Muhammed bin Sirin Tiflisî (Kahramanov 1979: 14), Hubeş'in dedesi düşünülür. Tarihçi, gazeteci Samson Pirshalava 1934 yılında Paris'te yayınlattığı “Tarihin Gölgeleleri” kitabındaki “Kurucu Davit ve Hoca İbrahim” makalesinde Hubeş'in babası İbrahim'in müdrik din hadimi, âlim olduğu, Gürcüce güzel bildiği, sık sık Kurucu Davit ile görüşüp danıştığı kanaatine varır (Pirshalava 1975: 28).

Hubeş'in Azeri Türkü olması hususunda deliller söylenmiştir. Ahmet Ateş, İrenç Afşar onu “*Arran devletinden olan âlim*” tanıtmışlar (Ateş 1945: 98), Ahmet Münzevi Hubeş Tiflisî'nin “*Azerbaycanlı olduğu dolayısıyla lehçesinin Horasan deri lehçesinden farklılaştığını ve onun eserlerinin araştırılmasının Azeri lehçesinin tetkikatçularına fayda getirebileceğini*” bildirmişti (Tiflisî 1976: 53).

Fars filologu M. Bahar'ın altını çizdiği gibi, “*bu insan kendi devrinin görkemli zekâsıydı ve şimdi onun eserlerinin birçok yazmaları kalmıştır, şu eserlerin her biri de kendi alanı üzere ender eserlerdir*” (Tiflisî 1976: 15). Hubeş'in doğa, ilahiyat, nücüm, tababet, rüya yorumu, kimya, fizik, hendese, felsefe, dilcilik, edebiyat bilimine ait Farsça ve Arapça telif eserleri ve tercümeleleri bellidir. Tıpa, nücüm (astrolojiye), dil-edebiyata ait önemli eserleri bilinmektedir².

(²) Hubeş Tiflisî eserlerinin Türkiye'de bulunan yazma nüshalarından (İzgi 1998: 268–270):

- Beyan-üs Snaat, İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya koleksiyonu, nr 3574
- Beyan-üs Snaat, İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Yenicami koleksiyonu, nr 925/5
- Evdîyet-ül Edviye, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi koleksiyonu, nr 2540/2
- Evdîyet-ül Edviye, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi koleksiyonu, nr 2540/2
- Kâmil-üt Tabir, Bursa Müze Kütüphanesi, nr E4/1251
- Kâmil-üt Tabir, İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan Köşkü, nr 1769
- Kanun-ül Edeb, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa koleksiyonu, nr 19051
- Kanun-ül Edeb, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi koleksiyonu, nr 3131, 3132
- Kanun-ül Edeb, İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Mehmet Hafit Efendi koleksiyonu, nr 434
- Kanun-ül Edeb, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY koleksiyonu, nr 5771
- Kanun-ül Edeb fi Lügat-ül Furs, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa koleksiyonu, vr 367a
- Kevam-ül üt-Tabir, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya koleksiyonu, nr 1727, 2008, 2010
- Kevam-ül üt-Tabir, İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa koleksiyonu, nr 591
- Kevam-ül üt-Tabir, İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Laleli koleksiyonu, nr 2926
- Kifayet-üt Tıp, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, Osman Gazi koleksiyonu, nr 1120
- Kitab-ü Methal-ün Nücüm, İstanbul Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr 2803/1
- Kitab-ü Sıhhat-ül Ebdan, Türkiye Milli Kütüphanesi
- Kitab-ü Telhis-ülel-ül Kuran, İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Laleli koleksiyonu, nr 62/2
- Kitab-ü Vücut-ül Kuran, İstanbul Atuf Efendi Kütüphanesi, Ek koleksiyon, nr 1316
- Tahsil-üs Sıhha bi-ül Esbap-üs Sitte, Musul Yahya Paşa el-Celili Medresesi kütüphanesi, nr 236
- Takvim-ül Edviyet-ül Müfreda, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya koleksiyonu, nr 3600
- Takvim-ül Edviyet-ül Müfreda, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa koleksiyonu, nr 1887

11.–14. Yüzyılların Tiflisî Nispeli Edipleri

Birkaç yapıtı Hubeyş Tiflisî'yi edip, edebiyat bilimcisi, şair gibi de tanıtmaya olanak sağlar.

Hubeyş'in dil-edebiyata ait bilinen eserleri şunlardır:

“Kanun-ül Edep” (edep kanunu)

“Nazm-üs Süluk” (nazma dair)

“Tercüman-ül Kavafi” (kafiyeler tercümanı)

“*Kanun-ül Edep*” – “Edep Kanunu” risalesinin h. 548 – m. 1153 yılında telif edildiği bilinmektedir, Arapça-Farsça sözlüktür. Kâtip Çelebiye göre, Tiflisî, sahasında bir eşi daha bulunmayan bir eser meydana getirmiştir. Eserde mukaddimenin ardından sözlük kısmı gelmekte, bunun sonunda da bir fiil çekim şeması bulunmaktadır (İzgi 1998: 269). Eserde örnek metinler için Arap edebiyatının klasiklerine müracaat edilmiştir. Eserin sonunda maddeyi-tarih şiirle verilmiştir (Tiflisî 1971) ve bu, Hubeyş'in şairliğine de delalet eder.

“*Nazm-üs Süluk*” (nazma dair), Arapçadır, lügat içeriklidir, bir nüshası Britanya Müzesi'ndedir.

“*Tercüman-ül Kavafi*” (kafiyeler tercümanı) Hubeyş'i edebiyat bilimcisi, şair olarak tanıttıran risaledir. Eser, farklı nüshalarda farklı isimler taşır. Azerbaycan Elyazmaları Enstitüsü'nde korunan nüsha (Tiflisî D-13/7573) “زاعشا تيفاق تاعا” – “Lügat-e Kafiye-ti Aşar” – “Şiirlerin Kafiyeler Lügati” adlanır (Alaskerova 1988: 91–96).

Hubeyş bu risalesiyle Azerbaycan şairi, âlimi Katran Tebrizli'nin (1012–1088) temelini attığı lügatçılık geleneklerini geliştirmiştir. Edebiyat bilimcisi olarak da o, öncelikle Azerbaycan bilimcisi Hatip Tebrizli'nin (1030–1109) devamcisıdır.

Yapıtın mukaddemasında yazarın kendisi vurguladığı üzere, bu kitap şiire eğilimli, şiir yazmaya başlayanlara, şairlere yardım, onları zor ve erden kafiyelerle (uyaklarla) tanıştırmak amacı güder. Risalenin ana kısmı Arapça kafiye kelimelerin Farsça karşılığını sergileyen lügattir ve o, “elif” uyaklı sözcüklerle başlar. Burada Fars şiirinde kafiye için işlenen Arap kelimeleri uyaklaşan harflere göre alfabe sırasıyla düzülmüştür, önce iki harften, sonra üç, daha sonra dört, beş, altı, yedi harften ibaret uyaklı kelimeler verilmiştir. Lügat, uyaklaşan sözcüklerin dilbilgisel çaralarının, kafiye oluşturan harf ve hareketlerin, kafiye türlerinin düzenini, kafiyeler dizimindeki keşifleri içerir.

Bilginlerin özenle değerlendirdikleri söz konusu risale 12. yüzyıldan Arapça, Farsça filoloji tefekkürün gelişiminde önemli rol oynamış, eserden yüzyıllar boyunca Doğu'nun edebi söz-fikir üstatları esinlenmiş, Doğu halkları içerisinde şiir sanatını öğrenmek, öğretmek için ana kaynaklardan biri niteliğini taşımıştır.

Hubeyş'in kafiyeler düzeninden Azerbaycan şairi ve âlimi Essar Tebrizli'nin “Kafiyelerin Sayısı Hakkında Tafsilat”, Fars-Tacik şairi Abdurrahman Cami'nin “Kafiye Risalesi” eserlerinde de yararlanılmıştır.

Usul-ül Melahim, İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya koleksiyonu, nr 2706

* Hubeyş Tiflisî eserlerinin Azerbaycan'da bulunan yazması nüshalarından:

Beyan-üs Sinaat, Azerbaycan Elyazmaları Enstitüsü, D-2142 (Tiflisî D-2142)

Kevam-ül üt-Tabir, Azerbaycan Elyazmaları Enstitüsü, D-13/9989 (Tiflisî D-13/9989)

Lügat-e Kafiye-ti Aşar, Azerbaycan Elyazmaları Enstitüsü, D-13/7574 (Tiflisî D-13/7574)

Tiflisî'nin başka yapıtları da edebiyat bilimi açısından önemlidir.

“ريسفتلا نايي” – “*Beyan-ül Tefsir*” – “Tefsirin Beyanı”, şiir hakkında bilimsel-kuramsal risale olarak tanımlanır. “Tefsirin Beyanı” risalesi Hatip Tebrizli'nin, Yusuf Hoylu'nun, Nesireddin Tusî'nin, Essar Tebrizli'nin, Hesen Rami Tebrizli'nin, Vahit Tebrizli'nin, Muhammed Refi Dost bin Muhammed'in, Mirza Ebutalip Tebrizli'nin ve başkalarının eserleriyle bir saftadır ve Azerbaycan edebi eleştirisinin birincil yönünü teşkil eden şiir sanatı kitapları silsilesindedir. Bu eseri tefsirin kuramı düzeni hakkında risale gibi de kıymetlendirmek olar.

“نایب السنت” – “*Beyan-üs Sinat*” – “Mesleklerin Beyanı”, Farsçadır, meslekler hakkında risaledir. Yirmi hisseden ibarettir. Kimya ilmi, değerli taşlar, cam ve bunların boyanması, boya terkipleri, kılıç, bıçak ve ustura gibi aletlere su verilmesi, deri tabaklama ve boyama teknikleri, mürekkep yapımı, hayvanların özellikleri, değerli taşlar ve madenlerin özellikleri, elbiselerden leke çıkarma teknikleri gibi çok çeşitli konuları içermektedir. Eserin Halil bin Abdurrahman tarafından Türkçeye muhtasar bir tercümesi yapılmıştır (İzgi 1998: 218–219). Bakü'de Yazmalar Enstitüsü arşivinde eserin h. 1217 – m. 1802 yılında Molla Kurban bin Celil tarafından istinsah edilmiş yazma bir nüshası bulunmaktadır (Tiflisî D–2142). Eserin Farsça metni Tahran'da İrenç Afşar'ın tertibinde ışığa çıkarılmıştır (İzgi 1998: 218–219). Giorgi Mihalyeviç tarafından ve onun tercümesinde Rusça da yayınlanmıştır (Tiflisî 1976). Eserdeki sanatların (mesleklerin) teknolojisine, tababete ait reçeteleri uzmanlar o zaman Tiflis'te ve Güney Kafkas'ta yayılmış sanat sırlarının izleri hesap etmektedirler (Tiflisî 1976: 20). Giorgi Mihalyeviç, bu risaleyi “*hem de Fars nesrinin gelişiminin önemli aşamasını yansıtan edebi abide*” adlandırmıştır (Tiflisî 1976: 4).

لماوك” ريبعتلا – “*Kâmil-üt Tabir*” – “Kâmil Rüya Tabiri” veya başka adıyla “ريبعنلا لماك” – “*Kevam-ül üt-Tabir*” eseri II. Kılıç Arslan'a ithaf edilmiştir, Farsça alfabetik rüya tabirnamesidir. On beş fasıldan ibarettir. Mukaddimede rüya ve rüya tabiri hakkında genel bilgiler sunulur, o güne kadar hiç kimsenin böyle bir kılavuz meydana getirmediği, bu eserin okuyucuyu birçok kitaba başvurmadan müstağni kılacak kadar zengin olduğu söylenmektedir. Çok nüshaları vardır. Defalarca basılmıştır. Türkçeye beş ayrı tercümesi bilinir: II. Murat devrinde Beylerbeyi Karaca Bey'in emriyle adı bilinmeyen bir kişi tarafından yapılan tercüme; Yavuz Sultan Selim adına yine kimliği bilinmeyen bir mütercim tarafından yapılan çeviri; Bevariç'te doğup Musul'da yaşamış Hızır bin Abdülhadi tarafından Kanunî Sultan Süleyman zamanında yapılmış çeviri; Kadıkudat Çelebi için Muhip tarafından yapılan çeviri; Mir Azam Şah Miskin tarafından Çağatay Türkçesine yapılan çeviri.

Bakü'de yazmalar enstitüsünde bu eserin Farsça aslının 12. yüzyıla ait bir yazması, hicri 955 – miladi 1549 yılında Irak Kerkük Türkmenlerinden (onlarla Borçalıların tarihsel akrabalığı bildirilir) yazar Hızır Abdülhadi oğlu Bevacı'nın Musul şehrinde Sultan Süleyman için hazırladığı “ريبعنلا لماوك” – “*Kevam-ül el-Tabir*” – “En Kâmil Rüya Tabiri” adıyla Farsçadan Türkçeye tercümesi ve h. 1265 – m. 1849 yılında Tahran'da bir taş basma yayını ve yer almaktadır (Tiflisî D–13/9989).

Cihangir Kahramanov, Rüstem Aliyev, Möhsün Nagıyev, Cevat İzgi, Yaşar Bedirhan, Cemile Sadıkova, Tayyibe Alaskerova, Tofik Abdullayev ve başkaları bu eseri hem de orta yüzyılların kıymetli edebi tercüme abidesi gibi değerlendirmişler (Kahramanov 1979: 5–17) (Sadıkova 1992; Abdullayev 1991; İzgi 1998: 289; Bedirhan 2014). Not: Bir olgu bizim için

11.–14. Yüzyılların Tiflisî Nispele Edipleri

önemlidir ki, Türkçeye tercüme nüshasının ilk yaprağında onu h. 1222 – m. 1808 yılında Ahıska'da Kara Hafız isimli Meshet Türkünün şahsi kütüphanesine Zanitzade'nin hediye ettiği yazılmıştır (Tiflisî D–13/9989).

Eserde abece sırasıyla kelimelerin rüyaya (düşe) ait anlamını, rüyadaki ifadesini daha aydın yorumlamak için kısa, yalın hikâyeler var ve bu öyküler değerli edebi örneklerdir. Cihangir Kahramanov, Rüstem Aliev eserdeki hikâyeleri “*bediî nesrimizin kadim numunelerinden*” hesap etmişler (Kahramanov 1979: 15). Hubeş'in “Kâmil Tabir” risalesinde on dört minyatür öykü vardır (Tiflisî D–13/9989).

Sabit Necmeddin Tiflisî

İslam'ın ilk asırlarında yaranmış, hâkim dünya görüşüne dönüşmüş, orta çağda kuvvetlenmiş sofi (tasavvuf) tarikatı temelinde tasavvuf şiiri, Tiflis'teki Müslüman şairlerin de edebi-felsefesal görüşlerinde belirli izler bırakmıştır.

Tiflis'in tasavvuf âlimlerinden ve şairlerinden Ebu Muhammed el-Hasan Bender oğlu Tiflisî büyük boyutlu risalesinde sofilığın gururlanma, laf gibi iki mecazı, remzi hususunda ayrıntılı bilgiler sunmuştu, Arap şairlerinden İbn er-Rumî'nin, El-Mütenebbin'in yaratıcılıklarının tahlili hakkında edebi-eleştirel risale yazmıştı ve bu yapıtlarıyla kendisini tasavvufun ilmi-edebi etmenlerinin, görünümünün mükemmel bilicisi gibi göstermişti. O, Şiiliği ve Şifî imamlarını büyük ebatlı kasidelerinde vasıf etmişti. Şiirsel değerleriyle de dikkati çeken bu kasidelerde şair ilerici fikirlerini tasavvuf mecazları, remizleri aracılığıyla tebliğ etmişti.

Sabit Necmeddin Tiflisî'nin şiir yaratıcılığı tasavvuf şiiri için daha özgüdür.

Muhaddis, tasavvuf şeyhi, imam ve şair gibi tanıtılan Ebülbeka Sabit ibn Tavan ibn Ahmet Necmeddin et-Tiflisî, 12. yüzyılın ortalarında Tiflis'te doğmuş, Azerbaycan düşünürü, sofi Şihabeddin Sühreverdî'ye yaklaşmış ve onun devamcılarında biri olmuştu. Uzun süre Tiflis'te yaşamış, sofilığe yükselişin çok basamaklı yolunu inamla geçmiş, tasavvuf şeyhi olup, fikhî, usulü, suluğu, Arap dilinin serf-nahvini, şiirini mükemmel bilmiş, güzel hattat olmuş, ömrünün sonlarında Dimeşk (Şam) şehrinde yaşamış, orada imam seçilmiş, 1234 yılında Şam sofiler kabristanında defnedilmiştir.

Necmeddin hakkında Gürcü bilimci Goça Caparidze'nin bulgularını, bu sıradan Dimeşk Arap Dili Akademisi'nin bilimsel mecmuasında yayınlattığı “Sofi Şair Necmeddin et-Tiflisî” makalesini (Caparidze 1983: 795–804; Caparidze 2012: 72) değerlendirmeliyiz.

Necmeddin'in şiirler divanı olduğu ihtimali var. Fakat henüz onun 10 şiiri malumdur; bunlardan dördü onun çağdaşı Şihabeddin el-Gusî'nin “Şiirler Çelengi” toplusunda, 14.–15. yüzyıllarda yaşamış İbn Şakir el-Kutubî'nin ve Selaheddin Halil es-Sefadî'nin tertipledikleri tezkirelerde, ikisi 1215 yılında meşhur sofi Ebu-Talip el-Mekk'in “Yüreklerin Visalle Bağlı Kazancı” kitabında, dördü Ebü-l Fereç el-İbrî'nin tarihsel eserinde yazılı şekilde günümüze ulaşmıştır (El-Kütübî 1973: 270; Caparidze 1983: 72).

Şairin şiir örneklerinden ünlüsü bu şiirdir:

*Haram kazancındır en ziyanlı şey,
Kendin de bilmezsin kazandın neyle;
Derk ettin o vakit, var devletlisin,
Harcayıp hayrını verirsin yele.³*

Bu mısralarda servet toplayıp onları halkın refahına serf etmeyen aç gözlere, tamahkârlara istihza var. Sunulan fikir böyledir ki, haram kazancın bereketi olmaz, selle gelen yelle gider.

Genellikle, Sabit Necmeddin'in şiirlerinde tasavvuf remizlerinden haram-helal tezdâdî daha çok geçer.

Şaire göre, nurlanmanın, paklanmanın gerçek yolu, Hakk yolu helalliğe doğru yükselen hattır. Yukarıdaki şiirde şairin haramı en ziyanlı şey, yararsız hesap etmesi bununla ilgili olmuştur.

Sabit Tiflisî'nin şiirinde helalliğin haram üzerinde zaferinin yolu manevi kâmilleşmeden geçer. Bu düşünce aşağıdaki şiirde daha aydın ifadesini bulur:

*Bu gün hiç kes bilmez ne vakit gelecek gündelik rızkı,
Haramla helali bir teraziye koymak hiç olmaz.
Ancak ki, birinin eli kısadır, birinin uzun,
Birinin lokma payı çok, diğerinin az.⁴*

Şairin duyumunca, zenginlik Allah payıdır, buna helalle ulaşmak mümkündür.

Necmeddin'in şiirlerinde nasihatçılık, didaktik-eğitici ideler tasavvuf aksanında yansır.

Şair, ömrü anlamsız geçirenlere zamandan iyi emeller için yararlanmağı tavsiye etmiştir:

*Bu uyku ömrünü kârsız geçirme hiç, gün misafirdir,
Ne ki elindedir, kazançtır sana, acele akan vakittir.
Boş geçirme bu gün dakikaları, günün hiç olur,
Şimdi kadrini bil geleceğinin, yarın geç olur.⁵*

Filozof Zakir Memmedov'un tabirince, bu şiirde “mütefekkir sanki kendi müridine tasavvuf psikolojisi aşular, soft kendi vaktinin evladıdır fikrini söyler” (Memmedov 1994: 190).

Bu şiir tasavvuf edebî geleneklerinin özgün örneğidir.

Necmeddin'den sonraki şairlerimizin şiirlerinde de zamanı boşa geçirmemeye, onun kadrini bilmeye çağrı vardır. Mütefekkir şairimiz İmadeddin Nesimî'den (Azerbaycan Klasik Edebiyatı Kütüphanesi 1985: 190):

Zaye geçirme fırsatın, eğlenme bir nefes,

³ * Tercüme kitap yazarına aittir.

⁴ Tercüme kitap yazarına aittir.

⁵ Tercüme kitap yazarına aittir.

11.-14. Yüzyılların Tiflisî Nispeli Edipleri

Bu ömr-i nazenin çü bilürsen kılır şıtap.

Sabit Necmeddin bu dünyadaki ömrün rüya, misafır olduğu, mutlak ruhun kalıcı olduğu kanaatine sadık kaldığı gibi, Nesimi de bu ömrü hayal, nazenin adlandırarak, ebediyete şıtap kılmak (acele etmek) idesine taraftar çıkmıştır.

Başka şiirlerinde de Necmeddin'in kelimeleri, hayat, ömür hakkında fikirleri okuyucuyu derinden düşündürür:

Hayatın eşrefi sensin, acele yapma,

Bu gün ne gelmişse, gider bir zaman;

Devam getiremez, eğilir bir gün

Birce dakikaya ömür-gün binan;

En sonda ölüm var, çalış mutlu ol,

Bir gün göçeceksin fani dünyadan.⁶

Tasavvuf ilkelerine dayanan şair, insanı dünya ile mukayesede derk eder, bireyin rolüne üstünlük verir ve insanı dünyanın eşrefi zirvesine yükseltir.

Diğer yandan da, burada tasavvufun bu dünyadaki hayatın fena olması taliminin ifadesini izlemleriz. Tıpkı fena tasavvuf akımlarının büyük kısmında tarikat yolcusunun (tasavvuf yolunun) son maksadı kabul olunur. Necmeddin'in şiirinde tıpkı terk-i dünyalık, ruh-i mutlak idesi kabarıktır. Şair, bugünün geçici, geçeri olduğu, ölümden sonra ebediyetin geldiği fikrini ileri sürmekle tasavvufun ana mevkiini desteklemiş olur.

Sabit Necmeddin insanları zalimlere boyun eğmemeye çağırırdı:

Bazılar öyle hep öğüt verirler,

İmansız, cellâttır ancak kendileri;

Daim uykudadır onların kalbi,

Ancak uyak kalır dili, gözleri.⁷

Şairin şiir rübabında aşk-sevgi coşkusal dizeleri de belirli yer tutar:

Yüreğim ümide ışık salarsa eğer,

İhtiras visalin için hemen can atar.

Tembih görmese ihtiras geri çekilmez,

Kendisi âşık olar o kısıkanan kes.⁸

Buradaki ışık, visal, tembih, aşk kelimeleri de tasavvuf mecazlarıdır. Şair bu mecazları hüsün-i mutlak, tasavvufi aşk fikirlerini ifade etmek için kullanmıştır.

Sabit Tiflisî'nin şiirleri aruzun remel, kâmil, seri, mutedarik bahirlerindedir. Bu şiirler teşbihler, tezatlar ve bedî terennüm araçlarının dolgunluğuyla dikkati çeker. Anlam tutumlu

⁶ Tercüme kitap yazarına aittir.

⁷ Metnin anlamsal çevirisi kitap yazarına aittir.

⁸ Metnin anlamsal çevirisi kitap yazarına aittir.

şairleri şairin kudretli şair olduğunu söylemeğe esas verir.

Necmeddin Tiflisî önce tasavvuf edebiyatını temsilcilerindendir, onun şairleri felsefesal coşku örneklerindendir. Onun ismi ilmi-edebi kaynaklarda 11.–13. yüzyıllar Arap dilli Azerbaycan şairinin temsilcileri Hatip Tebrizli, Ali Tebrizli, Ebu-Nesir Tebrizli, Yusuf Hoylu, Ömer Genceli, Şihabeddin Sühreverdi, Cemaleddin Erdebili, İbrahim Urmevî, Baba Kûhî, Zülfikar Şirvanlı, Hümmam Tebrizli ile bir sırada durur (Memmedov 1994: 190; Memmedova 1997: 108). Onun sanat değeriyle, ilerici toplumsal muhtevasıyla seçilen şairleri edebiyat tarihimize layıklı yer tutmalıdır, düşünürüz.

Ömer Şemseddin Tiflisî

Ebu Hefid Ömer bin Ahmet Tiflisî, hicri 7. – miladi 13. yüzyılın bilgili âlimlerinden ve ariflerinden biri olarak bilinir. Tüccar oğlu olmuş, kendisi de tüccarlık yapmış, hem de şair gibi tanınmıştı.

Şairin Şemseddin (dinin güneşi) veya Şemsülmillet ve üldin (milletin ve dinin güneşi) unvanı onun hürmet-şöhretine işarettir.

O, İran mutasavvıf şairi, Şafî mezhebi fıkıh âlimi Evhadüddin Ebu Hamid Kirmanî'nin (1164–1232) has müritlerinden, devamcılarında, en sonuncu halifesi sayılır (Kirmanî 1968: 47).

Ömer Şemseddin'in Farsça üç rubaîsi Evhadüddin Kirmanî'nin Tahran'da yayınlanmış "Menakıp" (قامب) külliyyatına eklenmiştir (Kirmanî 1968: 135–136). Bu rubaîlerin şiirsel vüsati yüksek değerlendirilir.

Şu rubaîleri Farsça (harf çevirisinde) ve Türkçeye tarafımızdan kelime kelimeye tercümede sunuyoruz⁹:

1. Ey himmet-i to müdebbir-i mülk-i ebed,

Vey vasfı to der kemal begüzeşte zi hedd,

Vavist nişane-yi vilayet be meyan,

Verne nebud duri ez u hedd be hedd.

Sen himmetin, ebedi dünyanın tedbircisisin,

Ve kemalde vasfı hadden çok olansın,

Bir Vav vardır ortada, vilayetten nişandır,

Yoksa olmazdı haddinden Hadle Elif arası.

2. Çün himmet-i u müdebbir-i mast ebed,

Ender teleb eş can bedde hem ta belehedd,

Verne zi anki zi men sual porsed meleki,

Guyem be cevab-ü ke evhed evhed.

Çünkü onun himmeti bizim için ebedi tedbircidir,

⁹ Bu şairleri bize gönderdiğine göre Tebrizli gazeteci, araştırmacı Reza Hemraz'a, Farsçadan tercümede yardımına göre Ardahan Üniversitesi yüksek lisans öğrencisi Taki Salahşur'a minnettarım.

11.–14. Yüzyılların Tiflisî Nispeli Eđipleri

*Onun talebinde can verimiz kabre kadar,
Eğer benden bir melaıke sual sorsa o hakta,
Onun cevabında derem ki, o tektir, o tektir.*

3. Ey çeşme-yi heyevan lebi to âlem ra,
Der kar-i hazar mürde kon yek dem ra,
Vey geşte hacil dem-i Mesih ez dem-i to,
Çün to göheri küca büvet Meryem ra.

*Senin dudağın tüm dünya için dirilik çeşmesidir,
Bin ölünün kârına bir nefesin yeter.
Senin nefesinden Mesih'in nefesi hecelet çeker,
Meryem için senin gibi bir cevher nerede var.*

Bildiğimiz üzere, Evhadüddin Kirmanî, Anadolu'ya da gelmiş, burada irşatta bulunmuş, Muhyiddin Arabî, Şems Tebrizli, Mevlana Celaleddin Rumî ile görüşmüştü. Kayseri'de, Konya'da ikamet etmişti, dergâhta dersler verip talebeler yetiştirmişti. Anadolu'nun birçok kasaba ve köylerini dolaşmıştı. Türbesi Konya'dadır.

Kirmanî, Tiflis'e de gitmiş, burada da faaliyet göstermişti. Ömer Şemseddin ile Evhadüddin, Tiflis'te görüşüp, yaratıcılık ülfeti bağlamış olabilirdi.

SONUÇ

8.–14. yüzyıllarda hayat-faaliyetleriyle Tiflis'e bağlı olmuş İslam şahsiyetleri arasında ediplerin, edebiyat bilimcilerinin, şairlerin de isimlerine rastlıyoruz.

Tiflisî (Tiflisli) nispeli Hubeş Şerefeddin'in, Sabit Necmeddin'in ve Ömer Şemseddin'in yaratıcılıkları 9.–13. yüzyıllarda Gürcistan arazisinde İslam-Türk medeniyetinin, Doğu edebi ortamının zenginliğini kanıtlayan esaslı olgulardır.

KAYNAKLAR

- ABDULLAYEV Tofik (1991), *16. Asrın Türk Dilli Abidesi – Hızır ibn Abdülhadi el-Bevazici'nin “Kevam-ül et-Tabir” Eseri ve Onun Leksikası*, doktora tezi, Bakü
- ALASKEROVA Tayyibe, SADIKOVA Cemile (1988), “Hubeş Tiflisî ve Onun Loğet-e Kavafı Eseri”, *Azerbaycan İlimler Akademisi Haberleri, Edebiyat, Dil, İnce Sanat Serisi*, 1, Bakü
- ATEŞ Ahmet (1945), “Hicri 6.–8. (7.–14.) Asırlarda Anadolu'da Farsça Eserler”, *Türkiyat Mecmuası*, 7–8/2, İstanbul
- Azerbaycan Klasik Edebiyatı Kütüphanesi* (1985), 5, Elm neşriyat, Bakü
- BEDİRHAN Yaşar (2014), “12. ve 13. Yüzyıllarda Kafkasya'dan Anadolu'ya Göç Eden İlim ve Fikir Adamları”, *Turkish Studies*, 9/7, Ankara
- CAPARİDZE Goça (1983), “Necm ed-din et-Tiflisî” (گُسیلَفیتَ تا نیدلا مَجد), Şair Sofî Min el-Kern es-Sebi el-Hicri, *Mecelle Mecme el-Luğa el-Erebiyye bi-Dimeşk*

TİDSAD

- (CAPARİDZE Goça: “Sofi Şair Necmeddin et-Tiflisi”, *Dimeşk Arap Dili Akademisi Mecmuası*), 58–IV–1, Dimeşk
- CAPARİDZE Goça (2012), *Araştırmalar, Gürcistan ve Yakın Doğu Tarihi Üzere* (ჯაფაროძე, გოჩა: ძიებანი, საქართველოს და ახლო აღმოსავლეთის ისტორიაში), Mhedari yay, Tiflis
- EL-KÜTÜBÎ İbn-Şakır (1973), *Vefat-ül Vefiyat* (بكتلا ركاشد نيا, تاي فولا تافو) (Vefat Edenlerden Birisi), Beyrut
- İZGİ Cevat (1998), “Hubeyş Tiflisi”, *İslam Ansiklopedisi*, 18, Diyanet Vakfı yayınları, İstanbul – http://www.tdvia.org/dia/maddesnc.php?MaddeAdi=hubeyş_tiflisi (erişim 9.9.2015)
- KAHRAMANOV Cihangir, ALİEV Rüstem (1979), “Kevam-ül üt-Tabir ve Onun Müellifi Hakkında”, *Elyazmaları Hazinesinde*, 5, Elm neşriyat, Bakü
- KİRMANÎ Evhadüddin (1968), *Menâkıp* (قاممب), hzr: Bediüzzaman Firuzanfer, Farsça, Tahran
- MAHFUZ Hüseyin Ali (1975), “Aşar-ü Hubeyş et-Tiflisi”, *MMLADm*, dergi, L/1–2, İstanbul
- MEMMEDLİ Şureddin (1996), *Alın Yazımız*, Samşoblo neşriyat, Tiflis
- MEMMEDOVA Süsenber (1997), *Azerbaycan Rönesansının Felsefi-Estetik Problemleri*, Elm neşriyat, Bakü
- PİRSHALAVA Marina (1975), *Kadim Gürcistan Arazisinde Sak Arkaik Abideleri, Milattan Önce 7.–6. Yüzyıllar* (Пирцхалава, Марина, Памятники скифской архаики на территории древней Грузии, VII–VI вв до нэ), doktora tezi, Rusça, Tiflis
- SADIKOVA Cemile, ALASKEROVA Tayyibe (1992), *Fars Dilini Tetkik Eden Azerbaycan Âlimleri*, Elm neşriyat, Bakü
- SARVAN Memmed (1998), *Ulu Borçalı*, Elm neşriyat, Bakü
- SEYİDOV Mirali (1983), *Azerbaycan Mitolojik Tefekkürünün Kaynakları*, Yazıcı neşriyat, Bakü
- SİNAURİDZE Manana (1977), *Bolnisi İlçesi Arkeolojik Öğrenilmesi Sonuçları* (Синауридзе, Манана: Результаты археологического изучения Болнисского района), Rusça, Metsniereba neşriyat, Tiflis
- TİFLİSİ Ebu-l Fazl Hubeyş (1971), *Kanun-ül Edep* (بدا نونا قى, سىلفناT ,açsraF (شيبه)
- TİFLİSİ Ebu-l Fazl Hubeyş (1976), *Mesleklerin Beyanı*, Farsçadan Rusçaya tercüme G. P. Mihalyeviç (Тифлиси, Абу-л-Фазл Хубайш: Описание ремесел – Байан-ас-санаат, перевод с персидского Михалеви́ча), Rusça, Moskova
- TİFLİSİ Ebu-l Fazl Hubeyş (D–13/7574), “Lügat-e Kafiye-ti Aşar”, *Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Elyazmaları Enstitüsü Arşivi*, D–13/7574
- TİFLİSİ Ebu-l Fazl Hubeyş (D–13/9989), “Kevam-ül üt-Tabir” (ريبعنلا لماوك), *Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Elyazmaları Enstitüsü Arşivi*, D–13/9989
- TİFLİSİ Ebu-l Fazl Hubeyş (D–2142), “Beyan-üs Sinaat” (تنسلا ناييد), *Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Elyazmaları Enstitüsü Arşivi*, D–2142
- Ulu Türk Yurdu Borçalı, <http://www.borchali.net> (erişim 1.10.2015)